

НЕКЕ РЕЧИ О ХОЛОКАУСТУ У СРБИЈИ

Мишко Станишић

Фотографија на насловној страни:

Породица Барух на фотографији снимљеној у Београду пре рата: мајка Мазал (рођ. Русо), и деца Исак (1927), Стреја (1928), Роза (1930) и Софика (1931), док је отац, Рахамим Барух, вероватно фотографисао. Живели су у Београду у Дубровачкој улици бр. 6. Мазал и деца Исак, Стреја, Роза и Софика су убијени у Јеврејском логору на Старом сајмишту. Рахамим је преживео рат. Осим жене и деце изгубио је и браћу Мошу и Ашрера. Рахамим се 1953. одселио у Израел.

Photo Credit: Yad Vashem Photo Archive, Jerusalem. 4731/4

НЕКЕ РЕЧИ О ХОЛОКАУСТУ У СРБИЈИ

Мишко Станишић

Издавач:

TERRA ●●
FORMING

www.terraforming.org

Холокауст је био систематски и под покровитељством државе спроведен прогон и убијање Јевреја, који су починили нацистичка Немачка и њени сарадници у периоду од 1933. до 1945. године.

Холокауст је злочин без преседана у историји. Нацистичка Немачка је своју идеологију засновала на расистичком антисемитизму, а пред сном о новом светском поретку и животном простору за немачку нацију, уништење Јевреја је Трећем рајху постало не само средство, него и циљ и смисао сопственог постојања. Јер када Немачка већ увелико губи рат, убијање Јевреја се упркос томе, или баш због тога, убрзава и интензивира.

Холокауст је злочин без преседана у историји јер је иза пројекта уништења једне мањинске заједнице стао комплетан апаратус снажне и модерне немачке државе, са свим ресурсима, капацитетима, администрацијом, организацијом. Сви сегменти, сви шарафи и зупчаници тог моћног комплексног механизма радили су и окретали се са само једним циљем - убити све Јевреје. Сва министарства, од привреде и пољопривреде, енергетике и саобраћаја, до културе, информација и образовања, преко служби за социјална и породична питања, министарства за омладину и спорт, до полиције и војске, сви су радили, марљиво и педантно, како би убили један цели народ.

Холокауст је злочин без преседана у историји јер се одиграо на целом европском континенту, пошто нацисти нису били сами. Имали су помагаче широм Европе који су се својевољно и радо укључили у овај подухват, неретко самоиницијативно и без немачког учешћа убијали своје јеврејске комшије и суграђане, или су их хапсили и предавали Немцима. Код нас су то чинили мађарски и бугарски окупатори, локални Немци - фоклсдојчери, усташе тзв. Независне државе Хрватске, и други помагачи и сарадници окупатора. И у Србији смо имали колаборационисте и злочинце: од Милана Недића и његовог целокупног марионетског режима, преко Димитрија Љотића и четника Косте Пећанца, и разних безимених и ситних људи који су користили прилику да од туђе несреће нешто украду и ушићаре.

Холокауст је злочин без преседана у историји јер се дешавао пред очима десетина и десетина милиона немих посматрача, који нису желели да виде, или су се правили да не виде, или су се плашили да виде, а неки, и то не тако ретко, су се и радовали и подржавали то што се дешавало. Сви ти милиони немих су суштински омогућили да се овај злочин догоди.

Иза ове тишине, у многоне се крије антисемитизам, најстарија мржња, вековима дубоко усађивана у ткиво европског културног идентитета.

Холокауст је био прекретница у светској историји као догађај који је прелазео географске границе и утицао на све сегменте друштава којих се дотицао. Деценијама касније, друштва и даље траже начине да се носе са сећањем на Холокауст.

Култура сећања на Холокауст подразумева не само чување сећања на жртве, него и спознавање сопствене личне и друштвене одговорности и обавезе да се угрожавања грађанских и људских права препозна, и да му се супротстави. Ту посебно место заузима супротстављање савременом антисемитизму и злоупотреби и искривљењу историје у сврху промоције национализма, страха и мржње.

Јулија и Ерих Фишер у Београду пре Другог светског рата. Јулија је рођена као Јулија Сандел 27. маја 1915 у Славонском Броду од мајке Естер, рођ. Тененбаум, и оца Менакема. Живела је у Београду где је радила као наставница у Медицинској школи. Јулија је била удата за Ерика Фишера, лекара и поручника Југословенске војске. Убијена је 3. фебруара 1942. Било јој је 27 година.

Photo Credit: Yad Vashem Photo Archive, Jerusalem. 9162/2

**РЕЧИ КАО
ЗАБОРАВЉЕНА ИМЕНА:
ЗНАЧЕ ВИШЕ
НЕГО ШТО МОГУ ДА КАЖУ**

Давид Албахари

Исак Манојловић (доле десно) на плажи са својом
будућом супругом Хилдом Герштел (доле лево) на плажи
Лидо на Дунаву, 1928. године.
Photo Credit: United States Holocaust Memorial Museum,
courtesy of Joseph Manojlovic

ЈЕВРЕЈИ

Јевреји пристижу у унутрашњост Балканског полуострва после протеривања из Шпаније и Португалије, да би постепено током 16. века биле створене веће јеврејске заједнице у Сарајеву, Београду, Скопљу и другим градовима. Од тог времена Јевреји живе, раде, доприносе и деле добро и зло са другим народима у нашим крајевима.

После Другог српског устанка 1815. почиње успон јеврејске заједнице у Србији. Учешће Јевреја у ратовима за ослобођење допринело је њиховој друштвеној интеграцији и идентификовању као „Срба Мојсијеве вере“. Постојале су две јеврејске заједнице, већа Сефардска и мања Ашкенаска.

Са стицањем независности Србије 1878. Јевреји стичу пуну равноправност. У Балканским ратовима и Првом светском рату Јевреји су делили судбину са српским народом. Многи су се у Српској војсци истакли у борбама, а велики допринос су дали и јеврејске болничарке и лекари.

Пре Другог светског рата Јевреји су равноправни грађани који учествују и доприносе у политичком, културном и привредном животу Југославије. Многи се баве трговином, често водећи мале породичне радње. Међу Јеврејима је било лекара, официра, професора, адвоката, инжењера, индустријалаца, занатлија, највећи број су били службеници и трговци, али било је и мноштво обичних радника, па и сиротиње.

У Краљевини Југославији живело је око 82.000 Јевреја, од чега око 35.000 у Србији. Јевреји, су били мала заједница која је чинила тек 0,5% укупног становништва пре Другог светског рата.

Јеврејска заједница која је вековима доприносила напретку друштва у којем је живела, негујући упоредо и сопствени идентитет, готово потпуно је нестала у Холокаусту.

Јаша и Лела Алтарац, 1941. године у Београду.
Photo Credit: United States Holocaust Memorial Museum, courtesy of Jasa & Ester Franses Altarać

ХОЛОКАУСТ

Холокауст је историјски догађај који се одвијао од 1933. до 1945. године када су на европском континенту и деловима северне Африке нацистичка Немачка, њени савезници и локални помагачи извршили геноцид у којем је убијено око шест милиона Јевреја.

Холокауст се одвијао у околностима рата и насиља кад су и над другим групама и народима вршени злочини, прогони, убиства и геноцид. Оно што Холокауст чини злочином без преседана је чињеница да је пројекту уништења Јевреја, као најважнијем и приоритетном циљу, у целости и са пуном посвећеношћу био укључен комплетан државни апарат нацистичке Немачке са свим расположивим ресурсима, администрацијом и инфраструктуром, преко привреде, економије, транспорта, науке, здравства, информисања, пропаганде, културе, образовања, социјалних служби, све до војске и полиције. У Холокаусту су нестали појединци, породице и целе јеврејске заједнице са целокупном историјом и културом, заувек променивши лице европског друштва.

Трамвај у Београду за време окупације са знаком "V"
и натписом "Забрањено за Јевреје"

Неми посматрачи и колаборационисти су Холокауст учинили могућим.

У самој Немачкој, али и свуда широм окупиране Европе, милиони људи су немо посматрали понижења, малтретирања, прогоне, пљачку, депортације и убиства Јевреја. Неки из страха, неки јер су сматрали да их се то "не тиче", неки јер су и сами гајили антисемитске предрасуде, а неки су активно помагали Немцима и другим злочинцима јер су од Холокауста имали директне личне користи. Најчешћи мотиви за колаборацију, осим мржње према Јеврејима, били су прозаични: пре свега пљачка имовине, прилика за напредак у каријери или остварење вишег друштвеног статуса.

Иако су у земљама широм Европе историјске прилике, ниво и врста антисемитизма у друштву пре Другог светског рата, као и ситуација за време окупације, биле врло различите, заједничко је свима да су у мањој или већој мери постојали они који су из страха или убеђења, немо посматрали, одобравали, или активно помагали и доприносили реализацији Холокауста.

АНТИСЕМИТИЗАМ

Антисемитизам је мржња према Јеврејима базирана на предрасудама и митовима, која је кроз хришћански, и касније анисемитизам базиран на расистичким квази-научним теоријама, вековима била уткана у ткиво европског културног идентитета.

Антисемитизам је у самој сржи нацистичке идеологије, а идеја о уништењу Јевреја као циљ и као средство за остварење визије новог светског поретка чини основну мотивацију и покретачку снагу немачке државне и ратне машинерије. Антисемитизам је у то време дубоко усађен у све елементе немачког друштва и, иако базиран на лажима и пропаганди, постаје снажан мотив Немачке да започне светски рат. У антисемитизам Немци дубоко верују чак и касније, када су већ увелико свесни да губе рат, па упркос томе, или управо због тога, у том тренутку појачавају и убрзавају темпо уништавања Јевреја.

Антисемитизам се није појавио са немачким нацистима. Постојао је вековима, и још увек постоји широм Европе. У различитим друштвима и друштвено-политичким приликама испољавао се различитим интензитетом и формама. Ни у Србији се антисемитизам није појавио тек са немачком окупацијом. Постепени пораст антисемитизма у Србији 30-тих година прошлог века делом је последица државне кризе Краљевине Југославије када су тражени унутрашњи и спољни компромиси, делом међународних трендова и утицаја фашистичких и расистичких идеологија, а делом увек присутног латентног антисемитизма инспирисаног често економским или религијским мотивима. Хришћанско-десничарски антисемитизам је добио простор у делима владике Николаја Велимировића. Димитрије Љотић и његов "Збор" су активно пропегирали антисемитизам инспирисан фашизмом и нацистичком антисемитском визијом новог света. Са доласком 40-тих појављује се све више антијеврејских написа у новинама и другим публикацијама, у чему се посебно истицало "Време". Влада Краљевине Југославије је у јесен 1940. по први пут донела дискриминационе мере према Јеврејима, међу којима је и уредба која је ограничавала упис ученика јеврејског порекла на универзитетима, високим, вишим, средњим и другим школама (numerus clausus).

Са сломом Краљевине Југославије и окупацијом започета је интензивна антисемитска пропаганда као део процеса дехуманизације и припреме за потпуно уништење јеврејске заједнице.

Антисемитизам није нестао са поразом нацизма. Антисемитизам још увек постоји, данас, у целој Европи, па и у Србији.

Пасоши немачких грађана који су били Јевреји обележени су словом "J" како би одмах били идентификовани. Многе земље нису желеле да приме јеврејске избеглице.

ИЗБЕГЛИЦЕ

Регина Шлезингер са сином Хајнцом у Шапцу 1940. године. Заједно са више од 1200 јеврејских избеглица из Централне Европе били су део „Кладовског транспорта“.

Јеврејске избеглице су махом делиле судбину домаћих Јевреја у Србији.

Под притиском антисемитизма и антијеврејских закона током 1930-их многи су Јевреји били присиљени да беже из Немачке. Са аншлусом Аустрије и окупацијом Чехословачке број јеврејских избеглица из Централне Европе се стално повећавао. Велики број њих је покушавао да се домогне територије Палестине, тада под протекторатом Велике Британије, али и других, нарочито прекоокеанских земаља. Једна од избегличких рута водила је преко територије Краљевине Југославије, којом је до априла 1941. прошло око 50.000 јеврејских избеглица. Многима од њих је била неопходна помоћ. Велики број земаља је одбијао да прими јеврејске избеглице, делимично и из антисемитских побуда.

Око 4.000 јеврејских избеглица затекло се на почетку рата на тлу Краљевине Југославије. Око 1.200 избеглица је “Кладовским транспортом” крајем 1939. кренуло из Беча и Братиславе путем Црног Мора и Палестине, и стигло Дунавом у Кладово, где им је пут заустављен. Пребачени су у Шабац, где их је 1941. године сустигла немачка окупација и смрт у Холокаусту.

окупација и подела
територије -

СРБИЈА 1941

“Окупационе и колаборационистичке власти регистровале су београдске Јевреје већ у априлу 1941. године, пар дана након капитулације Југославије.”

ОКУПАЦИЈА

Под притиском Немачке, Југословенска влада потписује приступање Тројном пакту. Али само пар дана касније, 27. марта 1941. у Београду и другим местима избиле су демонстрације, изведен је војни пуч и образована је нова влада која је одбацила савез са Немачком. Хитлер тада доноси одлуку да се Југославија војно порази и уништи.

Немачка авијација је започела бомбардовање Београда у зору 6. априла 1941. године. Агресији на Краљевину Југославију придружују се немачки савезници Италија, Бугарска и Мађарска. Након краткотрајног Априлског рата и пораза Југославије, следила је окупација и анектирање делова територије, док је од централног дела земље створена усташка Независна Држава Хрватска. Југославија је уништена, а Србија је окупирана и распарчана.

Највећи део Србије је под Немачком окупацијом, као и Банат под управом фолксдојчера (етничких Немаца). Остале делове Србије припојиле су Мађарска, Италија, Бугарска и Независна држава Хрватска.

Немци су главни покретачи, организатори и највећим делом починиоци Холокауста

Иако су и други окупатори и њихови локални помагачи вршили злочине, пљачкали и убијали Јевреје, Немци су били главни покретачи, организатори и највећим делом починиоци Холокауста у Србији, укључујући и територије које су под контролом Мађарске, Бугарске и Италије. Изузетак је усташка НДХ: сремски Јевреји су највећим делом убијени у Јасеновцу.

ДЕХУМАНИЗАЦИЈА

100

3) Велике радио станице „Дунав“, „Вишња“ и Луксембург као и станица „Фризланд“;

4) Радио станица Варшава и Краков;

5) Радио станица Париз.

§ 4. Ко се буде огрешио о одредбе овог наређења, као и одредбе § 7 и 8 Наредбе о увођењу немачког кривичног закона и кривичних одредаба на окупираној југословенској територији казниће се робијом, а у тежим случајевима смрћу.

Београд, 27 маја 1941 год.

Војни заповедник Србије

Наредба која се односи на Јевреје и Цигане

На основу овлашћења издатог ми од стране Главнокомандујућег војне силе наређујем следеће:

I ЈЕВРЕЈИ

§ 1. У смислу већ издатих наредаба и оних које ће издати Главни војни заповедник за Србију, Јеврејином се сматра свако лице које води порекло од најмање три јеврејска претка (под овим се подразумевају родитељи оца и мајке).

Претци се сматрају за Јевреје ако су по раси пунокрвни Јевреји или припадају јеврејској вероисповести или су јој припадали.

Као Јевреји се сматрају и Јевреји мелези од једног или два јеврејска претка (под овим се подразумевају родитељи оца и мајке) који су после 5 априла 1941 године припадали заједници јеврејске вероисповести или јој приступили.

Исто тако се сматрају Јеврејима и јеврејски мелези, који су венчани Јеврејком или који ступе у брак са Јеврејком.

101

§ 2. Јевреји се имају пријавити у року од две недеље после објаве ове наредбе српским полицијским пријавним властима, у чијем подручју имају место становања или се привремено налазе, да би се увели у спискове Јевреја. Пријава преко старешине куће довољна је за целу породицу.

§ 3. Јевреји су дужни обележити се. Они морају носити на левој руци жуту траку са натписом „Јеврејин“.

§ 4. Јевреји не могу бити јавни службеници. Њихово уклањање из установа морају одмах да изврше српске власти.

§ 5. Јеврејима не може бити дозвољено упражњавање праксе адвоката, лекара, зубног лекара, ветеринара и апотекара.

Јеврејски адвокати који су досад имали адвокатску праксу не смеју више изаћи пред суд или власти као заступници.

Јеврејским лекарима и зубним лекарима се одузима пракса, у колико се не ради о лечењу Јевреја. На улазу у ординације мора бити истакнуто јеврејско порекло и забрана лечења Ариеваца. Јеврејским ветеринарима и апотекарима се забрањује рад.

§ 6. За поправку ратом насталих штета постоји за Јевреје оба пола у старости од 14 до 60 година принудни рад.

О броју учесника Јевреја у раду одлучују надлежне Окружне команде или они одељци који је одредио Главни војни заповедник за Србију.

§ 7. Јеврејима је забрањено посећивање позоришта, биоскопа, места за разоноду сваке врсте, јавних купатила, спортских приредаба и јавних вазара.

Посећивање гостиона такође је забрањено Јеврејима, уколико извесни локали нису добили одобрење од Главног заповедника за Србију, да могу дозволити приступ Јеврејима. Ови локали морају бити обележени нарочитом ознаком.

Одмах по уласку немачких трупа у Србију почело је спровођење антијеврејских мера. Већ 16. априла 1941. године, непосредно пре капитулације Југословенске војске, Вилхелм Фукс, шеф Ајнзацгрупе немачке полиције, наредио је попис београдских Јевреја. Сви Јевреји су морали да се пријаве немачкој полицији. Потом су уследиле и друге мере, које су ступиле на снагу наредбом Војног заповедника у Србији објављеној 31. маја 1941. године. Јевреји су регистровани, обележени жутом траком, мушкарци су обавезни да се сваког јутра пријављују на принудни рад, избачени су из јавних служби и почело је одузимање имовине.

То ће бити тек почетак страдања који ће се наставити систематским уништењем Јевреја.

У Југославији је рат затекао 82.000 југословенских Јевреја и око 4.000 јеврејских избеглица махом из Централне Европе. Од укупно 86.000 Јевреја, у Холокаусту је живот изгубило 71.000 (преко 82%). На целој територији Србије укључујући територију под Немачком окупацијом и делове анектиране од стране Мађарске, Независне државе Хрватске, Бугарске и Италије, од готово 35.000 Јевреја (укључујући и 1.200 јеврејских избеглица) страдало је више од 28.000, односно преко 81% јеврејске популације.

Процес уништења Јевреја у Србији одвијао се кроз неколико фаза, слично као у већини других европских земаља у којим су Немци спровели Холокауст.

ДЕХУМАНИЗАЦИЈА

ИДЕНТИФИКАЦИЈА

РЕГИСТРАЦИЈА

ОБЕЛЕЖАВАЊЕ

ОБЕСПРАВЉЕЊЕ

ИЗОПШТАВАЊЕ

ЕКСПРОПРИЈАЦИЈА

КОНЦЕНТРАЦИЈА

УБИСТВО

ПРОПАГАНДА

У окупираној Србији ширила се пропаганда против Јевреја. Антисемитизам је прожимао и пропаганду против комуниста, Совјетског Савеза, западних савезничких снага и других непријатеља нацистичке Немачке.

Јевреји су означени као кривци и за рат, и за капитализам, и за комунизам, као и за „друга зла“.

У циљу промовисања антисемитских идеја и ширења мржње према Јеврејима, 22. октобра 1941. у Београду је организована Велика антимасонска изложба коју је уз покровитељство и финансијску помоћ Немаца организовао Лазар Прокић, шеф одсека за пропаганду у Недићевој влади. Изложба је имала за циљ да разоткрије „јудеомасонску и комунистичку заверу за светску доминацију“. Изложба је садржала око 200.000 брошура, 100.000 флајера, 60.000 копија двадесет различитих плаката и 176 различитих пропагандних филмова који су претходно приказивани на антијеврејској изложби „Вечити Јеврејин“ у Минхену и Бечу 1937. године. Процењује се да је изложбу у Београду посетило око 80.000 људи, укључујући Милана Недића и његове министре.

Након што је у мају 1942. приказана у Загребу, усташка антијеврејска изложба под називом „Жидови - изложба о развоју жидовства и њиховог рушилачког рада у Хрватској прије 10. травња 1947. године. Рјешење жидовског питања у НДХ“, отворена је 19. августа у окупираном Земуну. Осим антисемитских оптужби преузетих из нацистичког расистичког наратива, усташка пропаганда је истовремено и антијугословенска и антисрпска, а Јевреји се између осталог оптужују и да су створили „државно чудовиште Југославију“.

Антијеврејски плакат изложен на Антимасонској изложби у окупираном Београду у октобру 1941.

КОЛАБОРАЦИЈА

Антијеврејске мере у Србији под немачком окупацијом спроводила је немачка полиција уз помоћ српске квислиншке управе Милана Аћимовића, а затим генерала Милана Недића.

Милан Недић, председник квислиншке Владе 1941-1944, био је носилац колаборационистичког режима крајње лојалног немачкој окупаторској власти, убеђен у победу новог европског поретка предвођеног Немачком.

Димитрије Љотић био је за време окупације вођа Српског добровољачког корпуса чији су чланови, познати као "љотићевци", помагали Немцима у проналажењу, идентификовању и привођењу Јевреја, хапшењу противника окупације и присталица Народноослободилачког покрета, и активно учествовали у сакупљању, привођењу и погубљењу цивила приликом немачких одмазди.

Милан Недић, председник „Владе народног спаса“, централног органа марионетске колаборационистичке власти у Србији под немачком војном окупационом управом

Драгомир Драги Јовановић је за време окупације био шеф београдске полиције и управник града Београда који је активно прогонио родољубе и противнике окупације.

Четнички војвода **Коста Пећанац** (Константин Миловановић) је склопио споразуме са немачким окупационим властима и марионетском владом Милана Недића у циљу сарадње у борби против партизанског Народноослободилачког покрета. Четници Косте Пећанца активно су сарађивали са немачком војном управом у проналажењу и хапшењу Јевреја.

ПОМАГАЧИ

У градовима и селима широм Србије било је људи који су на различите начине помагали Јеврејима.

Неки од њих су били припадници организованог покрета отпора, а неки обични људи који су спонтано осетили потребу да помогну и потпуно непознатим људима у невољи. Некада је требало додати лажна документа, некада је било довољно понудити храну и склониште за једну ноћ, а некада су помагачи ризиковали своје животе скривајући Јевреје у станovima, поткровљима, кућама, амбарима, шталама и другим скровиштима, некада на само један дан, а некада и на дуги временски период.

За несебично помагање Јеврејима да се спасу од сигурне смрти у Холокаусту, Јад Вашем је до 2022. године доделио 139 признања „Праведник међу народима“ грађанима Србије.

Александар Нећак је преживео Холокауст скривајући се са мајком у Београду захваљујући добрим и храбрим људима који су их примали у своје станове, уз помоћ чланова покрета отпора који су им помагали, и захваљујући помоћи немачког официра који им је обезбедио лажне документе. На форографији: трогодишњи Александар у Београду 1942. године, за време скривања.

Фото: приватна колекција Александра Нећака.

Портрет Жане Нахмије (скриване као Јованка Рашић) са њеним спасиоцем Вељком Рашићем, 1943. године.

Жана је рођена 11. маја 1937. године у Београду. Након окупације, Жанин отац Марко и старији брат Гавра су ухапшени и затворени у логор Топовске шупе одакле се више нису вратили. Жанина мајка Маргит је успела да среди да она, Жана и жанина старија сестра Силвија прибаве лажне папире. Жана је уписана под именом Јованка Рашић, сестра је постала Дана Поповић, а мајка Ана Поповић. Мајка и Силвија су од тада живеље са породицом Миковић а Жану су послали код Хелене и Вељка Рашића. Жана је са њима живела од краја 1941. до 1944. Мајка ју је посећивала сваке друге недеље, али Жана тада није смела да је зове мајком како их неко не би открио. 1948. године Жана је емигрирала у Израел.

United States Holocaust Memorial Museum, courtesy of Jeanna Adoni

Др Роза Папо, генерал ЈНА, септембра 1944. године у Гучи.

ОТПОР

У току лета 1941. Србијом се распламсао отпор против окупације. Масовни антифашистички устанак који је у септембру и октобру захватио већи део окупиране Србије Немци су крваво гушили репресалијама против цивила. Први на мети били су Јевреји.

Следеће 4 године у Југославији ће се водити тежак и суров ослободилачки рат против окупатора и њихових сарадника, као и грађански рат.

Јевреји који су успели да се извуку из градова у Србији сакривали су се углавном на селу, често са идентитетом српских избеглица из НДХ. Други су покушавали да се домогну окупираних територија под Италијом или Мађарском где су у прво време били на сигурном. Један број Јевреја се придружио ослободилачком покрету, што је истовремено био начин да се преживи и директно супротстави окупаторима.

4.556 Јевреја је учествовало у народноослободилачкој борби. Неки од њих били су међу организаторима устанка и на важним положајима у партизанском покрету. Значајно је било учешће Јеврејки, међу којима је и др Роза Папо, прва жена генерал.

14 Јевреја је достигло чин генерала Југословенске армије, док је 10 проглашено Народним херојима. Сразмерно свом броју, учешће југословенских Јевреја у антифашистичкој борби је било међу највишим у Европи.

СТРЕЉАЊА

Током лета 1941. Немци су гушили устанак у Србији радикалним мерама репресије, пре свега масовним хапшењима цивилног становништва које су држали као таоце и стрељали за одмазду. На мети су били првенствено Јевреји, Роми, комунисти и противници окупације, а онда и други цивили. За сваког убијеног немачког војника стрељано је 100, а за рањеног 50 талаца.

Немци су спроводећи масовне одмазде над цивилима истовремено радили на гушењу устанка у Србији и на остварењу ширег плана о уништењу Јевреја.

Тако је за неколико месеци на јесен 1941. године готово комплетно мушко јеврејско становништво са територије Србије под Немачком окупацијом убијено у масовним стрељањима на стратиштима Ледине и Јајинци код Београда, Јабука код Панчева, Бубањ код Ниша, у Засавици код Шапца и на другим местима.

Немци спаљују српско село, лето 1941. године.

ЛОГОРИ

Венчани портрет Магде Шилер и Миклоша Блаухорна снимљен у дворишту Шилерових у Новом Кнежевцу, 1933-1934. На слици у првом реду с лева на десно су Иван Сингер, Ана Сингер, Магда Шилер, Миклош Блаухорн, Олга Шилер и Јелинек Јошко. Иза Ивана је Габор Шварц. Сви на слици осим Ивана убијени су у Холокаусту.

Photo Credit: United States Holocaust Memorial Museum, courtesy of Ivan Singer

Иван Сингер је син Јосифа и Илонке (Шварц) Сингер. Рођен је 1. августа 1922. године у Вршцу, где му је отац био лекар. Иван је имао сестру Ану (р. 1925). Немци су 11. априла 1941. године заузели Вршац, а 14. јула сви његови јеврејски становници депортовани су у Београд. Мушкарци су у септембру заточени у логору на Топовским шупама и потом стрељани. Жене и деца су у децембру 1941. затворени у логору на Старом сајмишту где су између марта и 10. маја 1942. године убијени у гасном камиону.

У међувремену Иван је успео да се крије у Београду, одакле је крајем децембра 1941. побегао у Сплит. Тамо су га италијанске снаге ухапсиле и депортовале у логор Скипионе ди Салсомајоре у Италији. У јулу 1943. је пребачен у логор Ферамонти. Неколико недеља касније ослободила га је британска армија. Иван се вратио у земљу и прикључио југословенском партизанском покрету. Борио се у Босни и Херцеговини и Црној Гори. Августа 1944. упућен је у пилотску школу у Совјетском Савезу. После рата Иван је био пилот у југословенском ваздухопловству до пензије 1961. године.

На немачком окупационом подручју у Србији убрзо је почело хапшење комуниста, противника окупације и квислиншког режима, као и Јевреја и то првенствено мушког Јеврејског становништва. Затварани су пре свега у логор Бањица у Београду, логор у Шапцу, логор Црвени крст у Нишу. Логор Топовске шупе на Аутокоманди у Београду, у којем су били затворени јеврејски и ромски мушкарци, од краја септембра 1941. је Немцима служио као резервоар талаца за стрељање. На Београдском сајмишту успостављен је логор смрти за јеврејске жене и децу и преостале јеврејске мушкарце који до тада већ нису били стрељани.

У НДХ су основани логори смрти Госпић-Јадовно и Јасеновац. Са осталих подручја Југославије Јевреји су углавном убијени у нацистичким логорима смрти Аушвиц-Биркенау и Треблинка.

Због потребе за радном снагом у Борском руднику, на захтев Немаца, Мађарске окупационе власти су слале Јевреје из Бачке и Барање на принудни рад у Бор. Логори у Бачкој Тополи, Сегедину и Суботици су у мају и априлу 1944. послужили Мађарима током депортације Јевреја у Аушвиц. У Суботици је у то време постојао и јеврејски гето.

Мерика Манојловић на фотографији из 1936. године. Мерика и њена мајка Софија Манојловић из Београда убијене су у Холокаусту.

Photo Credit: United States Holocaust Memorial Museum, courtesy of Joseph Manojlovic

1941**1942****1943****1944****1945**

08.12.

середина марта

10.05.

ноембар

16-17.04.

17.05.

крај јула

20.10.

из Берлина стиже душегупка, камион-гасна комора
убијање последње групе Јевреја

Sonderkommando 1005 почиње
акцију уништавања трагова злочина

англоамеричка
авијација
бомбардује логор

Гестапо предаје логор
усташкој полицији

распуштање логора

ослобођење Београда

Judenlager Semlin

ЈЕВРЕЈСКИ ЛОГОР ЗЕМУН

Anhaltelager Semlin

ПРИХВАТНИ ЛОГОР ЗЕМУН

заточених:

око **7.000**

углавном жене и деца
6.400 Јевреја
600 Рома

око **32.000**

припадника партизанског покрета отпора, делом и ројалистичког, али највећим
делом српско радно способно мушко становништво са подручја војних операција,
углавном из НДХ, ради упућивања на присилни рад у концентрационе или радне
логоре у Немачкој или у другим окупираним земљама

број жртава:

6.380

6.320 Јевреја
60 Рома

10.636

углавном Срби
и мањи број Јевреја, Хрвата, Муслимана, Грка, Албанаца и других народа

немачка команда логора

усташка управа логора

ЛОГОР ЗА ЈЕВРЕЈЕ НА СТАРОМ САЈМИШТУ

Немачки логор Јуденлагер Семлин на Старом сајмишту је симбол Холокауста и стадања Јевреја у окупираној Србији

Основан као логор за српске Јевреје првенствено из Београда, али и из Баната као и других градова Србије под немачком окупацијом, Јеврејски логор на Старом сајмишту био је под управом Гестапоа, и под командом СС официра. Био је то логор смрти, основан са јасним циљем да се убију сви Јевреји у окупираној Србији.

8. децембра 1941. сви Јевреји регистровани у Београду послани су у логор. У току пар недеља од средине марта до 10. маја 1942. заточеници логора, углавном жене и деца, систематски су убијени у „душегупци“ - камиону преуређеном у мобилну гасну комору, специјално конструисаном и за ту сврху допремљеном из Берлина. Како су јеврејски мушкарци већином већ страдали у масовним стрељањима током протеклих месеци, убијањем преосталих готово 6.500 углавном жена и деце из логора на Сајмишту је, како су то нацисти цинично формулисали, „решено јеврејско питање у Србији“.

Јеврејска дигитална збирка - база података о животу београдских Јевреја и о жртвама Јеврејског логора на Старом сајмишту, доступна је на сајту Историјског архива Београда.

СРЕМ ПОД НДХ

Немачка и Италија су омогућиле стварање Независне државе Хрватске на челу са Антом Павелићем, у чији састав су ушли и данашња Босна и Херцеговина, и Срем, све до Земуна и обале Саве докле се тада простирао Београд. Поредак у НДХ је био сличан нацистичком. Упоредо са прогоном Срба одмах је почео и прогон Јевреја и Рома. Јевреји су регистровани, обележени, изложени уценама, насиљу и пљачки што је пратила снажна антисемитиска кампања.

Усташки режим је спроводио, и највећим делом окончавао Холокауст у својим логорима смрти Госпић-Јадовно и Јасеновац, где су убијани Срби, Јевреји, Роми и антифашисти.

Крајем јула 1942. усташке власти су наредиле истовремено хапшење свих Јевреја у Срему чему је следило депортовање у логоре смрти. Већи део похапшених Јевреја био је заточен на фудбалском стадиону у Винковцима под отвореним небом. После месец дана, део заточеника је депортован у Јасеновац, а други део у Аушвиц где је већина одмах убијена.

Јеврејски дечак у усташком логору Лоборград.

Усташке власти НДХ су основале логор Лоборград почетком септембра 1941. У њему су углавном били жене и деца српске и јеврејске националности. Прилике у логору су биле веома тешке, тако да је морталитет био изузетно висок.

БАНАТ ПОД ФОЛКСДОЈЧЕРИМА

Банат је спадао у зону Немачке војне окупационе управе, али је био под управом домаћих Немаца - фолксдојчера. Представник немачке окупационе власти у Банату била је крајскомандатура, која је имала седиште у Петровграду.

Након неколико месеци пљачке, малтретирања, туче, затварања и убијања Јевреја, од средине августа 1941. немачке власти у Банату су протерале све Јевреје у Београд, где су поделили судбину са београдским Јеврејима.

У Банату је Јеврејима било посебно тешко јер су злочине чинили домаћи Немци који су добро познавали своје јеврејске суседе, разумели језик, и тачно знали која је имовина јеврејска.

Банат спада у регионе у којим је највише опљачкана јеврејска имовина у целој Европи.

Синагога у Петровграду, данашњем Зрењанину, изграђена је 1896. године. Након окупације 1941. године, синагога је демолирана, опљачкана и минирана. Од драгоцености синагоге данас постоје само оргуље које су у поседу Реформатске цркве у Зрењанину.

БАЧКА ПОД МАЂАРСКОМ

Бачка је од слома Југославије пала под управу мађарске фашистичке окупационе власти Миклоша Хортија, која врши пљачке, затварање, убиства и прогоне. У јануару 1942. мађарски војници и жандари су извршили масовни злочин, већином над Србима и Јеврејима, у Шајкашкој, јужној Бачкој и Новом Саду познат као Рација. Том приликом убијено је преко 4.000 мушкараца, жена, деце и стараца.

Крајем априла 1944. Мађари су похапсили Јевреје из Бачке и предали их Немцима који су их депортовали у логор смрти Аушвиц-Биркенау, одакле их се само мали број вратио.

Мира и Елвира, ћерке Данијелове сестре Ирене, убијене су у Аушвицу.

Данијел Рип у Новом Саду јула 1941. године.

Данијел Рип је рођен у Новом Саду 1922. године. Школовао се за тапетара и столара и покренуо сопствену радњу непосредно пре почетка рата. Данијел је имао четворо браће и сестара. Након мађарске окупације, Данијелов брат Имре је ухапшен због политичког деловања и убијен. Данијелов отац Хинко Рип убијен је у Новосадској рацији, а мајка Мари, и сестра Ирена, и њене две ћерке Мира и Елвира, депортоване су у Аушвиц и убијене. 1942. године Данијел је послан на принудни рад. Радни услови су били веома тешки, а затворенике су рутински тукли. Касније је депортован у Будимпешту и смештен у гето. Тамо је упознао своју будућу супругу Јудит Фриберт. Јудит и Данијел су преживели Холокауст.

Photo Credit: United States Holocaust Memorial Museum, courtesy of Vera Ripp Hirschhorn

ПИРОТ ПОД БУГАРСКОМ

"Споменик пиротским Јеврејима у виду поломљене Давидове звезде откривен је 2011. године у Јеврејској улици у Пироту."

У саставу бугарског окупационог подручја била је и југоисточна Србија са Пиротом у којем је живела мања јеврејска заједница. На њих је примењено бугарско антисемитско законодавство по којем су регистровани, обележени, изложени пљачки и понижењима. Од 11. марта 1943. сви Јевреји са бугарских окупационих подручја у Србији, Северној Македонији и Грчкој су депортовани у логор смрти Треблинку одакле се нико није вратио.

ЖИВОТ

Преживели Јевреји су се суочили са страшним губитком. Била је потребна огромна храброст и воља покушати започети нови живот након искуства Холокауста.

Јеврејска заједница је након рата била готово потпуно уништена. У многим градовима уопште више није било Јевреја. У појединим местима су преживели покушали да оживе културни и верски живот заједнице. Многи су се прикључили хиљадама европских Јевреја који су организовано емигрирали у Израел. Неки су одлучили да се преселе у друге земље далеко од трагова рата. Али многи су наставили живот у својим земљама. Тако је упркос огромном страдању, ипак остала и опстала јеврејска заједница у Југославији, односно у Србији.

Данас је у Србији јеврејска заједница окупљена око Јеврејских општина у Београду, Новом Саду, Суботици, Панчеву, Земуну, Нишу, Зрењанину, Сомбору и Кикинди и око Савеза јеврејских општина Србије.

„Важна чињеница моје судбине је везана за порекло које носим и време у којем сам се родио, што је, вероватно и повод моје немирне природе.“

Данило Киш, књижевник

ОВДЕ ЈЕ ЖИВЕО
ЕМИЛ ДАЈЧ
РОЂ. 1883.
ИНТЕРНИРАН 1942.
СТАРО САЈМИШТЕ
УБИЈЕН 1942.

ОВДЕ ЈЕ ЖИВЕЛА
АВГУСТА ДАЈЧ
РОЂ. 1889.
ИНТЕРНИРАНА 1942.
СТАРО САЈМИШТЕ
УБИЈЕНА 1942.

ОВДЕ ЈЕ ЖИВЕЛА
ХИЛДА ДАЈЧ
РОЂ. 1922.
ДОБРОВОЉНО СЕ ПРИЈАВИЛА
ДА ПОМОЋЕ
У ЈЕРЕЈСКОЈ ВОЈНИЦИ
СТАРО САЈМИШТЕ 1941.
УБИЈЕНА 1942.

ОВДЕ ЈЕ ЖИВЕО
ХАНС ДАЈЧ
РОЂ. 1924.
ИНТЕРНИРАН 1942.
СТАРО САЈМИШТЕ
УБИЈЕН 1942.

СЕЋАЊЕ

У Србији се обележава неколико званичних дана сећања посвећених комеморацији жртава Холокауста, односно сећања на јеврејске жртве и заједничко страдање Јевреја, Срба, Рома и других жртава злочина које су починили Немци, други окупатори и њихови помагачи:

27. јануар: Међународни дан сећања на жртве Холокауста

22. април: Дан сећања на жртве Холокауста и геноцида у Другом св. рату

10. мај: Дан сећања на жртве Холокауста у Београду

21. октобар: Дан сећања на српске жртве у Другом светском рату

9. новембар: Међународни дан борбе против фашизма и антисемитизма

16. децембар: Дан сећања на ромске жртве у Другом светском рату

23. јануар: У Новом Саду се обележава сећање на жртве Новосадске рације

За време другог светског рата, осим Холокауста - геноцида над Јеврејима, Немци и њихови савезници су починили и омогућили и друге злочине у којима су страдале различите групе жртава. Извршен је геноцид над Србима у НДХ, геноцид над Ромима - Самударипен, геноцид над Пољацима, убиства и прогони политичких противника, убиства ментално болесних и особа са инвалидитетом, масовни злочини над цивилима Совјетског Савеза, убиства Јеховиних сведока, убиства и прогони хомосексуалаца, и више других група. Свих жртава се морамо сећати са поштовањем. Задатак науке је да злочине истражује и анализира управо да би смо разумели јединственост и специфичности сваког од њих. То укључује боље разумевање процеса које су до злочина довеле, ко су тачно биле жртве, починиоци и други протагонисти, какве последице су остале до данашњег дана, и како се одражавају на друштвену стварност у нашем савременом друштву.

Данас, када се Европа суочава пре свега са проблемом искривљења, манипулације, политизације и злоупотребе историје Холокауста, стављања знака једнакости између злочина нацизма и комунизма, и покушајима рехабилитације чак и оних за које не постоји ни најмања сумња да су директно учествовали или допринели злочинима, обавеза да памтимо и изучавамо узроке, ток и последице ових злочина већа је него икада.

Искрена, смислена и храбра култура сећања третира злочине из прошлости као упозорење да смо и као појединци и као друштво одговорни и обавезни да активно негујемо, јачамо и бранимо управо оне друштвене вредности и права која су жртвама била ускраћена: људско достојанство, поштовање грађанских и људских права, владавина права, толеранција и плурализам.

Искрена, смислена и храбра култура сећања не злоупотребљава прошлост и жртве злочина за расламсавање мржње, страха и национализма. То је један од изазова са којим се морамо носити и у Републици Србији. Управо због тога је важно развијати професионалне капацитете водећих актера културе сећања и имплементирати међународне норме и стандарде у меморијализацији и едукацији, какве су дефиниције и препоруке Међународне алијансе за сећање на Холокауст ИХРА.

Кроз логор Топовске шупе на аутокоманди у Београду прошло је око 5000 мушкараца Јевреја и око 1500 мушкараца Рома, који су готово сви стрељани. То је био један од првих логора у Другом светском рату намењен само за Јевреје и Рома. Потребно је учинити више да се ово аутентично место страдања сачува и претвори у место културе сећања и учења.
фото: Мишко станишић

ОБРАЗОВАЊЕ

Учење о Холокаусту није само цивилизацијска, морална, и људска обавеза, него је важно и зато што учећи о нашем заједничком животу са Јеврејима учимо и о себи и сопственој историји, о изборима које смо кроз историју чинили, и још увек чинимо, и боље их разумемо.

Посебно у српском народу који има снажну антифашистичку традицију и који је и сам поднео страховите жртве као мета терора и геноцида, као и у борби против нацизма, истраживање, учење и сећање на Холокауст треба да је природан и саставни део сећања на сопствену историју. Процес формирања и прихватања савремених вредности демократије, толеранције, правне државе, и поштовања људских и грађанских права као општих цивилизацијских вредности започео је након што се свет суочио са обимом и страхотама злочина које су нацисти и њихови помагачи починили, међу којима јединствено место има управо Холокауст.

Култура сећања и образовање о Холокаусту су зато фундамент разумевања и учења о људским правима, развоја критичког мишљења и компетенција за демократску културу, без чега не може бити друштвеног напретка. Истовремено, образовање о Холокаусту је неопходан елемент у супротстављању савременом антисемитизму који је у порасту, али и другим облицима мржње и нетолеранције, какви су антициганизам, хомофобија, исламофобија, расизам, и другим.

ПРИЗНАЊЕ "СЕЋАЊЕ НА ХИЛДУ ДАЈЧ"

Признање Сећање на Хилду Дајч
Remembering Hilda Dajc Award

Признање „Сећање на Хилду Дајч“ је годишње признање установљено 2022. године које се додељује сваке године почетком маја, нешто пре 10. маја Дана сећања на жртве Холокауста у Београду.

Признање „Сећање на Хилду Дајч“ се додељује појединцима, институцијама или организацијама за значајан допринос неговању и унапређењу културе сећања, односно за исказану грађанску одговорност и друштвену свест кроз активно ангажовање на идентификовању и решавању неког конкретног друштвеног проблема или изазова у локалној заједници, посебно међу младима.

Позив за предлагање кандидата за признање “Сећање на Хилду Дајч” се објављује 8. децембра, на дан када су 1941. године Јевреји из Београда послани у логор на Старом сајмишту.

ХИЛДА ДАЈЧ 1922-1942

Хилда Дајч је била 19-годишња студенткиња архитектуре када је добровољно отишла у немачки логор на Старом сајмишту да би радећи у логорској амбуланти помагала болесним и изнемоглим јеврејским заточеницима. Четири писма које је Хилда успела да пошаље својим другарицама у Београду су ретко сведочанство из самог логора. Хилда је убијена између марта и маја 1942. године у покретној гасној комори душегупки заједно са другим заточеницима.

Импресум

Аутор: Мишко Станишић

Публикација „Неке речи о Холокаусту у Србији“ је настала као надограђена, унапређена и ажурирана верзија истоимене изложбе коју је Тераформинг произвео 2018. године.

Стручни сарадници на изради верзије изложбе 2018. године:

- Др Милан Кољанин, Меморијални центар “Старо сајмиште”, Београд
- Невена Бајалица, Тераформинг, Нови Сад
- Александар Тодосијевић, Удружење за друштвену историју УДИ Еуроклио, Београд

Дизајн: Дарко Вуковић

Дизајн мапе и инфографика: Мишко Станишић

ISBN: ISBN-978-86-900731-5-3

Издавач: Тераформинг

www.terraforming.org

Тераформинг је међународно етаблирана и награђивана организација цивилног друштва из Новог Сада основана 2010. године. Као регионални лидер на пољу унапређења културе сећања на Холокауст и борбе против антисемитизма и антициганизма, Тераформинг је један од носилаца развоја сарадње и размене искустава између најважнијих институција Републике Србије и водећих светских институција на пољу меморијализације и едукације. Тераформинг је посвећен оснажењу културе сећања, унапређењу образовању о Холокаусту, и супротстављању искривљења и злоупотребе историје за промоцију национализма и мржње.

О аутору:

Мишко Станишић је директор и суоснивач организације Тераформинг. Током више од 15 година у области меморијализације и образовања, као педагог, специјалиста за дигиталне медије и експерт на пољу едукације о Холокаусту, Мишко је развио бројне ресурсе, изложбе, курсеве и међународне пројекте. Члан је делегације Републике Србије у Међународној алијанси за сећање на Холокауст ИХРА, где учествује у Радној групи за образовање и Комитету за геноцид над Ромима. Оснивач је Центра за борбу против антисемитизма и нетолеранције, платформе за креирање националне стратегије за борбу против антисемитизма у Републици Србији, и један од иницијатора признања “Сећање на Хилду Дајч”. Члан је различитих међународних мрежа, експертских тела и одбора за супротстављање антисемитизму, и едукацију о Холокаусту и страдањима Рома.

Литература и референце:

- Енциклопедија Холокауста (Меморијални музеј Холокауста Сједињених Америчких Држава)
- Наставни материјал за борбу против антисемитизма (Милан Кољанин, Милован Писари, Александар Тодосијевић, Мишко Станишић - Тераформинг)
- Препоруке Међународне алијансе за сећање на Холокауст ИХРА
- Наставни материјали Јад Вашема

TERRA FORMING

With Assistance from the Conference on Jewish Material Claims Against Germany
Supported by the Foundation Remembrance, Responsibility and Future
and by the German Federal Ministry of Finance

Funded by:

Federal Ministry
of Finance

on the basis of a decision
of the Bundestag